

Verslag n.a.v. vijfde (laatste) consultatiefase (7 mei t/m 11 augustus 2019)

Ontwikkelteam Mens & Maatschappij

1. Achtergrond

In maart 2018 zijn 9 ontwikkelteams met daarin leraren en schoolleiders uit het primair en voortgezet onderwijs begonnen met de ontwikkeling van bouwstenen voor de leergebieden Nederlands, Engels/Moderne vreemde talen, Rekenen & Wiskunde, Digitale geletterdheid, Burgerschap, Kunst & Cultuur, Mens & Maatschappij, Mens & Natuur en Bewegen & Sport. Deze bouwstenen vormen de basis voor de herziening van kerndoelen en eindtermen.

De ontwikkelteams werkten in ontwikkelsessies per leergebied aan 1) een visie, 2) grote opdrachten 3) bouwstenen van kennis en vaardigheden voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs en 4) aanbevelingen voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Na elke ontwikkelsessie volgde een consultatieperiode waarin de ontwikkelteams inbreng verzamelen op hun (tussen)producten. In het consultatieverslag beschrijft het ontwikkelteam de keuzes die zij hebben gemaakt bij het verwerken van deze inbreng. U kunt alle tussenproducten en consultatieverslagen tot nu toe vinden op onze website: <https://curriculum.nu/tussenproducten-en-feedback/>.

Dit consultatieverslag beschrijft het verloop van de vijfde en laatste consultatieperiode (7 mei t/m 11 augustus 2019) van het ontwikkelteam Mens & Maatschappij: de reacties die het team heeft ontvangen en de manier waarop zij deze hebben benut om de bouwstenen vorm te geven, wordt op hoofdlijnen beschreven. Meer informatie over de aanpak van het gehele consultatieproces leest u in de bijlage bij dit document.

In de vijfde consultatieperiode is ook algemene, leergebied-overstijgende feedback verzameld. Over deze algemene feedback is een separaat consultatieverslag opgesteld; ook dat verslag is te vinden op onze website.

2. Samenvatting ontvangen feedback op de eindproducten Visie, Grote Opdrachten, Bouwstenen en Aanbevelingen Bovenbouw

Overzicht respondenten

In deze laatste consultatieronde zijn op de conceptvoorstellen van Mens & Maatschappij in totaal 83 reacties binnengekomen via de website van Curriculum.nu. Daarnaast zijn er door het ontwikkelteam Mens & Maatschappij op diverse bijeenkomsten waardevolle gesprekken gevoerd met diverse betrokkenen. Het ontwikkelteam Mens & Maatschappij heeft alle reacties met veel belangstelling doorgenomen en wil alle inzenders nadrukkelijk bedanken voor de genomen moeite te reageren.

Van alle reacties in deze ronde waren er 16 van docenten uit het po en vo (individueel of als groep). Acht scholen voortgezet onderwijs en twee basisscholen (waaronder één voor speciaal onderwijs) en een schoolbestuur stuurden een reactie in. Daarnaast reageerden organisaties als NVS-NL, Stichting Platforms VMBO en Stichting Innovatie Economie Onderwijs.

Tot de groep maatschappelijke organisaties hoort een breed scala zoals het College voor de Rechten van de Mens, Erfgoedvereniging Bond Heemschut, Europese Beweging Nederland, Voedingscentrum, Duitsland Instituut, Leren voor Morgen en het Consortium Financiële Vaardigheden met o.a. Nibud, Diversion, Wijzer in geldzaken. Maar ook politieke beweging Volt Nederland, Samenwerkende Gezondheidsfondsen (Trimbos, Pharos, NCJ, NJR, Hogeschool Rotterdam, Alles is Gezondheid, Think, Samen Sterk zonder Stigma), de gemeente Alphen, Platform Scheiden zonder schade, Centrum Kinderfilosofie en Veilig Verkeer Nederland zonden reacties in.

Ook de vakverenigingen (KNAG, NVLM, VECON, VCN, VGN, VFVO) hebben gereageerd. Het vervolgonderwijs is eveneens vertegenwoordigd en varieert van het Genootschap Godsdienstwetenschappers, tot lerenopleidingen, de Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen, de VU. Reacties uit het vervolgonderwijs zijn veelal van de lerarenopleidingen afkomstig. Vanuit het bedrijfsleven is er één specifieke reactie ontvangen (Lichte Bries). Voor de samenvatting van de ontvangen feedback en de wijze waarop dat tot aanpassingen heeft geleid, zie de volgende paragraaf.

Veel van de feedback was gericht op de ordening en beschrijving van de grote opdrachten, op de daarmee samenhangende herkenbaarheid voor de aparte schoolvakken of op de inhoud van grote opdrachten als welzijn of ongelijkheid. Ook werd in feedback (meer) aandacht gevraagd voor specifieke thema's als verkeerseducatie of duurzaamheid. Feedbackgevers vroegen zich ook af of de voorstellen wel tot minder overladenheid zouden leiden.

3. Aanpassingen in de Visie, Grote Opdrachten, Bouwstenen en Aanbevelingen Bovenbouw

3a. Input en/of feedback verwerkt ten behoeve van de producten

Op basis van de input en feedback heeft het ontwikkelteam Mens & Maatschappij aanpassingen aangebracht in de conceptteksten. Het gaat met name om:

- aanpassing van het aantal en de inhoud van de grote opdrachten en bouwstenen;
- aanscherpingen en verduidelijkingen van de teksten van de grote opdrachten (ook die over denkwijzen en werkwijzen).

Sommige respondenten, met name de vakverenigingen, hebben uitvoerige opmerkingen en concrete tekstsuggesties meegegeven. Het ontwikkelteam heeft deze uitvoerig bekeken en zoveel mogelijk verwerkt in de definitieve tekst.

Vakken of vakintegratie

In een aantal reacties, vooral in die van docenten, is te lezen dat men het eigen vak niet meer herkent. Door de nadruk op samenhang verwatert het eigene, het vakspecifieke, zo werd aangegeven.

We willen nogmaals benadrukken dat het aan de scholen en docenten is om keuzes te maken in organisatie en didactiek. Curriculum.nu gaat over de inhoud van leergebieden en niet over de vorm waarin die inhoud worden onderwezen. Het ontwikkelteam beschrijft de inhoudelijke samenhang binnen het leergebied: de huidige organisatie van onderwijs in schoolvakken staat niet ter discussie.

Werken aan samenhang vraagt om het benoemen van vakoverstijgende concepten. Het ontwikkelteam beschrijft het leergebied aan de hand van een aantal vakoverstijgende concepten zoals schaarste, tijd, ruimte en macht. Feedbackgevers reageerden hier wisselend op. Vakverenigingen en sommige docenten zien liever een indeling in

schoolvakken. Die kennen een lange onderwijs traditie met uitgekristalliseerde onderwijsinhouden. Scholen reageerden uiteenlopend. Basisscholen, scholen voor speciaal onderwijs en praktijkscholen, die zich over het algemeen minder gebonden voelen aan schoolvakken, waren positief. Het oordeel van voortgezet onderwijs scholen hing samen met het onderwijsconcept waar vanuit zij werken. Scholen die projectmatig werkten waren positief, scholen met schoolvakken waren minder positief.

Het ontwikkelteam had de opdracht om de inhoudelijke samenhang binnen het leergebied te beschrijven. Een indeling van het leergebied aan de hand van schoolvakken lag daarmee niet voor de hand. Veel concepten, zoals 'macht' en 'welvaart', komen in meerdere (zo niet alle) Mens & Maatschappij schoolvakken aan bod.

Relatie met andere leergebieden

In een aantal reacties komt naar voren dat men belangrijke raakvlakken ziet met andere leergebieden, met name Mens & Natuur en Burgerschap. Met betrekking tot burgerschap wordt dan de vraag gesteld of er geen dubbelingen zijn in de onderwerpkeuze en wat de verschillen zijn in benadering van onderwerpen. Nauw hieraan gerelateerd zijn opmerkingen over mogelijke overlappendheid. Ook werd genoemd dat teksten vaag waren en geen keuze inhielden. Feedbackgevers vroegen om duidelijke, en onderbouwde keuzes. Aan de andere kant waren er reacties waarin juist gevraagd werd om -meer expliciet benoemde- aandacht voor bepaalde onderwerpen. Bijvoorbeeld aandacht voor de EU, voor seksuele vorming, voor verkeerseducatie, of zoals een leerling van een basisschool het verwoordde: meer aandacht voor vrouwen bij het vak geschiedenis.

Het team heeft de opmerkingen ter harte genomen en met andere leergebieden gewerkt aan meer samenhang. Met Mens & Natuur is een gemeenschappelijk ontwikkelkader ontworpen dat o.a. zorgt dat de Grote Opdrachten en bouwstenen van de leergebieden op een vergelijkbare wijze kunnen worden gelezen en uitgewerkt. De belangrijkste reden is dat er veel overeenkomsten zijn tussen deze leergebieden: beide leergebieden bestaan uit meerdere schoolvakken en daarnaast leren de leerlingen er de wereld om hen heen mee te beschrijven en te verklaren.

Mens of maatschappij

In reacties van vakverenigingen, de vakinhoudelijke experts en het vervolgonderwijs kwam naar voren dat in het leergebied Mens & Maatschappij niet het individu maar de samenleving centraal staat. Onderwerpen als sociaal-emotionele ontwikkeling horen hier niet thuis en overlappend het leergebied.

Het ontwikkelteam heeft lang gesproken over de benadering van het leergebied. Eén benadering (de 'maatschappij-benadering') gaat ervanuit dat het leergebied kan worden beschreven vanuit de (wetenschappelijke-) kennis die we over de maatschappij hebben. De andere benadering ('mens-benadering') stelt dat kennis van de maatschappij mede wordt bepaald door de manier waarop wij de wereld tegemoet treden. Vanuit deze benadering is het van belang om ook te leren over aspecten van welzijn en (individueel) welbevinden. Het ontwikkelteam kiest bewust niet voor mens of maatschappij, maar voor mens én maatschappij.

Het ontwikkelteam ziet sociaal-emotionele ontwikkeling niet los van cognitieve ontwikkeling. Ook het leren over secundaire emoties, zoals ongelijkheid, onveiligheid of onrechtvaardigheid, is belangrijk. Het ondersteunt leerlingen in het doorgronden van situaties en draagt bij aan hun cognitieve ontwikkeling.

Het ontwikkelteam heeft in het eindproduct de balans wel bijgesteld en in de toelichting duidelijk gemaakt dat sociaal-emotionele ontwikkeling van individuele leerlingen bijdraagt aan hun maatschappelijke ontwikkeling. Kennis over psychologie kan leerlingen inzichten bieden die van belang zijn voor hun persoonlijke sociaal-emotionele ontwikkeling.

Vermeende hiërarchie in Grote Opdrachten en Bouwstenen

Sommige organisaties gaven aan dat het lijkt of er een hiërarchie in Grote Opdrachten zit: dat geschiedenis en aardrijkskunde de belangrijkste vakken van Mens & Maatschappij zijn. Dit is niet het geval. Ruimte en tijd vormen echter wel de twee referentiekaders voor het leergebied.

Uit de feedback kwam ook naar voren dat een tekst als 'leerlingen leren over' een specifieke activiteit suggereert. Deze ruime formulering zorgt voor vragen.

Het team heeft de formuleringen zo aangepast dat duidelijk is dat de bouwstenen algemeen omschreven zijn om het onderwijs (scholen, docenten, methodeschrijvers) voldoende vrijheid te geven.

Bouwstenen bij Grote Opdrachten over de referentiekaders

Vooraf de vakverenigingen en vakexperts vroegen om een duidelijkere tekst over de Grote Opdrachten en de bouwstenen over de referentiekaders.

In de conceptvoorstellen werden bij de Grote Opdrachten over de beide referentiekaders elk twee bouwstenen uitgewerkt. Dit bleek tot verwarring te leiden.

Op basis van de opmerkingen is besloten de bouwstenen bij de Grote Opdrachten over de referentiekaders tot één bij elke Grote Opdracht samen te voegen. Daarmee moet duidelijker worden wat wordt verstaan onder historisch en geografisch referentiekader.

Grote Opdracht Welzijn

Verschillende experts en vakverenigingen hadden opmerkingen over de Grote Opdracht Welzijn. Het was de feedbackgevers niet duidelijk waarom Welzijn een aparte Grote Opdracht is. Daarnaast vond men dat de uitwerking niet ging over 'welzijn' maar over 'welbevinden'.

Besloten is de Grote Opdracht wel te handhaven. Welzijn hangt weliswaar nauw samen met welvaart maar biedt ook een onderscheidende kijk op het leven van mensen en het functioneren van maatschappijen. Naar aanleiding van de kritiek is het onderscheid tussen welbevinden en welzijn duidelijker beschreven en uitgewerkt. Toegevoegd zijn sociale cohesie, sociale ongelijkheid en politieke keuzes als begrippen bij het concept welzijn.

Herschikking maatschappelijke vraagstukken en Grote Opdrachten

Uit diverse reacties kwam naar voren dat de positie van het thema ongelijkheid niet duidelijk was. Ook de vraagstukken globalisering, duurzame ontwikkeling en technologie konden beter worden omschreven.

In de eerdere conceptversie is een aantal maatschappelijke vraagstukken als aparte Grote Opdracht benoemd: Globalisering, Duurzame Ontwikkeling en Technologie. Het vraagstuk van Ongelijkheid hoorde in die versie ook tot het kerncurriculum, maar was wat betreft de inhoud verdeeld over een aantal voor dit onderwerp relevante Grote Opdrachten en bouwstenen.

Mede op basis hiervan is gekozen voor een herschikking van deze thema's. Gekozen is voor één Grote Opdracht Vraagstukken. Daaronder vallen vier bouwstenen; globalisering, duurzame ontwikkeling, technologie en ongelijkheid. Deze vier krijgen daarmee een context die duidelijk maakt waarom ze tot het kerncurriculum Mens en Maatschappij horen. Door de plaatsing van de vraagstukken onder één Grote Opdracht zijn ook diverse teksten anders geworden (o.a. inleidende teksten en definities).

Bouwstenen over denken

Er is een slag gemaakt om de bouwstenen die gaan over "weten" meer als "kennis" te beschrijven en de bouwstenen die gaan over "denken" meer als denkwijze te beschrijven. Meer specifiek is een bouwsteen denken vanuit actoren en structuren toegevoegd. Door de denkwijzen te herschikken en aan te passen wordt ook gezorgd dat het element "mens" in het leergebied meer aandacht krijgt. Denken in betekenis is daarvan een voorbeeld.

Ruimte voor religie en onderwijs met een religieuze grondslag

Een aantal feedbackgevers vond de positie van levensbeschouwing/ kennis over religies niet duidelijk. Religie is onderdeel van de maatschappij en 'leren over religies' is onderdeel van het leergebied. Dat ligt anders voor 'religieus onderwijs'. Het is aan de school of de leraar om daar vorm aan te geven.

In de voorstellen komen in de bouwsteen 'denken in betekenis' levensbeschouwelijke aspecten aan de orde. Mensen en maatschappijen kennen betekenissen toe aan situaties, gebeurtenissen en ontwikkelingen. Levensbeschouwing, cultuur en gedeelde- of persoonlijke ervaringen beïnvloeden de manier waarop we kijken en betekenis geven. Het ontwikkelteam vindt het belangrijk dat leerlingen leren hoe betekenisgeving de blik van mensen kleurt. Aandacht voor 'denken in betekenis' betekent niet dat onderwijs leerlingen betekenissen oplegt.

Specifieke thema's in het curriculum

Een aantal maatschappelijke organisaties pleit voor meer (expliciete) aandacht voor bepaalde thema's. Zoals voor de Europese Unie, verkeerseducatie, erfgoed, de (handels)relaties met Duitsland, mensenrechten, de recente wereldgeschiedenis etc. Anderen adviseren om bepaalde, concreet benoemde, competenties op te nemen. Het ontwikkelteam heeft bekeken of, en zo ja hoe, dergelijke thema's in de opbrengsten van het ontwikkelteam kunnen worden opgenomen. In veel gevallen heeft het team gekozen voor een abstracte formulering van teksten die het mogelijk maakt dat aan de specifiek genoemde onderwerpen aandacht wordt gegeven. Soms worden de thema's als voorbeeld genoemd bij een grote opdracht of bouwsteen.

3b. Input en/of feedback niet verwerkt ten behoeve van de producten

Een aantal reacties (vooral die van individuele leraren) trok nut en de noodzaak en de werkwijze van de curriculumherziening in twijfel. Het ontwikkelteam heeft deze feedback niet verwerkt in de eigen opbrengsten. In het begeleidende advies van de Coördinatiegroep wordt explicieter toegelicht welke doelen en werkwijze gehanteerd is bij curriculum.nu.

Ook werd herhaalde malen de opmerking gemaakt dat de teksten vaag en te abstract zijn en niet geschikt voor de docent in de klas.

3c. Input en/of feedback meenemen naar de vervolgfase

In de feedback zijn verschillende vragen over de posities van Burgerschap en Mens en Maatschappij. Daarbij gaat het onder meer om de vraag of Burgerschap een eigenstandig leergebied blijft dan wel geïntegreerd wordt in andere leergebieden zoals Mens en Maatschappij. Dit punt vraagt om een nadere uitwerking in de vervolgfase. Het ontwikkelteam heeft haar ontwikkelwerk uitgevoerd binnen de gestelde kaders van Curriculum.nu. Vragen en discussie over de positie van leergebieden zijn op vrijwel iedere ontwikkelsessie en in iedere consultatiebijeenkomst ontstaan. Voor het ontwikkelteam vormt dit een aanleiding om in de algemene aanbevelingen in te gaan op de positie van het leergebied.

Ook de relaties met andere leergebieden moet eerst helder worden.

Het ontwikkelteam concludeert dan ook dat een inhoudelijke verdiepingsfase nodig is voordat de fase van het schrijven van kerndoelen en eindtermen van start gaat.

In een dergelijke verdiepingsfase kunnen de voorstellen van het ontwikkelteam Mens & Maatschappij nader worden uitgewerkt. Daarbij gaat het om een vakspecifieke uitwerking en een verduidelijking van de relatie tussen de leergebieden Burgerschap en Mens & Maatschappij.

Een ander vraagstuk dat in een vervolgfase aandacht behoeft is het zodanig concretiseren van de denkwijzen dat deze voor alle leerlingen in het po en vo (inclusief so en praktijkonderwijs) geschikt zijn. In het bijzonder de denkwijze 'Denken in betekenis' is niet nieuw, maar wel nieuw voor het Mens & Maatschappij-onderwijs. Het vraagt dan ook nog verdere doordinking hoe de verschillende vakdisciplines 'denken in betekenis' vorm kunnen geven.

BIJLAGE 1: TOELICHTING CONSULTATIEPROCES

Doel en werkwijze van het consultatieproces

Vanaf de start van Curriculum.nu is het uitgangspunt geweest dat op vaste momenten in het ontwikkelproces, de zogenaamde consultatierondes, feedback kon worden gegeven op de tussenproducten van de ontwikkelteams. Het doel van dit consultatieproces was meerledig:

- transparantie over de werkwijze;
- ruime gelegenheid om actief bij te dragen voor eenieder die dat wil en kan;
- voeden van de ontwikkelteams met ideeën, inzichten en commentaar uit de onderwijspraktijk, de wetenschap en de samenleving.

Er hebben vijf consultatierondes plaatsgevonden waarin mensen en organisaties gevraagd en ongevraagd hebben gereageerd op de tussenproducten en concrete consultatievragen van de negen ontwikkelteams. Hiervoor is een online feedbacktool ontwikkeld, die is gebruikt tijdens ronde twee tot en met vijf. Bij de vierde en vijfde consultatieronde zijn er, naast de online feedback, ook bijeenkomsten georganiseerd waar de ontwikkelteams over hun tussenproducten in gesprek zijn gegaan met belangstellenden (vooral leraren, maar ook experts, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en andere geïnteresseerden). Gedurende het gehele proces hebben andere partijen eigen bijeenkomsten en peilingen georganiseerd. Ook deze feedback is waar mogelijk benut.

In elke consultatieronde zijn steeds dezelfde stappen gehanteerd door de ontwikkelteams om (doorgaans in ca. vier tot zes weken na sluiting van de feedbackronde) de ontvangen feedback te analyseren en verwerken. De stappen werden ondersteund door de online feedbacktool en behelzen:

1. Analysefase: Enkele leden van elk ontwikkelteam bepalen gezamenlijk in een werksessie welke thema's uit de ontvangen feedback naar voren komen (denk aan thema's als meertaligheid, of samenhang binnen het leergebied). In een volgende werksessie worden rode lijnen (stellingen die de inbreng van meerdere feedbackgevers verwoorden, zoals denk aan 'elementen in bouwsteen X zijn te ambitieus voor het PO') uit de thema's gedestilleerd.
2. Waarderingsfase: Vervolgens geeft elke lid van het ontwikkelteam een individueel oordeel of een rode lijn wel of niet verwerkt moet worden in het tussenproduct en waarom. Daarna wordt in een gezamenlijke werksessie door het gehele ontwikkelteam bepaald welke rode lijnen wel en niet te verwerken.
3. Editfase: De ontwikkelteams bepalen in een werksessie gezamenlijk welke aanpassingen zij op basis van de feedback aanbrengen in hun (tussen)producten. Na afloop van elke consultatieronde licht elk ontwikkelteam in een consultatieverslag toe welke feedback zij hebben ontvangen en wat zij daarmee hebben gedaan¹. Dit verslag, evenals de ontvangen feedback, wordt openbaar gemaakt via www.curriculum.nu.

Opbrengsten van het consultatieproces

Naast de online feedback en de consultatiebijeenkomsten is op diverse andere manieren feedback ontvangen gedurende het gehele ontwikkelproces. In tabel 1 worden deze verschillende bronnen van feedback en het bereik daarvan kort samengevat.

---

¹ De consultatieverslagen zijn openbaar en in te zien via www.curriculum.nu

	Bronnen van feedback	Toelichting	Aantal betrokkenen
A	Online feedback in ronde 1 t/m 5	2711 feedback inzendingen	De 2711 afzenders hebben nog vele andere personen betrokken bij het opstellen van de feedback. Het aantal betrokkenen varieerde van ca. 2100 (ronde 4) tot ca. 8200 (ronde 5)
B	Consultatiebijeenkomsten georganiseerd door Curriculum.nu in ronde 4 en 5	vijf grote bijeenkomsten met deelsessies per leergebied	514 deelnemers kwamen naar de bijeenkomsten op 16, 23 januari, 22, 29 mei en 5 juni 2019
C	Bijdragen aan bijeenkomsten georganiseerd door andere partijen door curriculum.nu (doorlopend)	602 bijeenkomsten Plus 167 bijeenkomsten van ontwikkelscholen	onbekend
D	schriftelijke feedback van en gesprekken met vakexperts in ronde 3 en 5	Twee rondes schriftelijke feedback van en twee rondes gesprekken	40 vakinhoudelijke experts
E	Peilingen gehouden door andere partijen onder eigen achterban (doorlopend)	11 peilingen, o.a. van LAKS, Ouders&Onderwijs, KVLO, LKCA	5392 deelnemers

Tabel 1. Bronnen van feedback, toelichting en bereik

Online feedback in ronde 1 t/m 5

In tabel 2 is het aantal inzendingen online feedback per leergebied per feedbackronde weergegeven.

Leergebied	RONDE 1	RONDE 2	RONDE 3	RONDE 4	RONDE 5	TOTAAL
Bewegen & Sport	42	53	47	24	61	227
Burgerschap	105	89	82	41	105	422
Digitale Geletterdheid	64	51	47	21	56	239
Engels MVT	52	50	53	29	107	291
Kunst & Cultuur	78	49	71	34	41	273
Mens & Maatschappij	71	0	62	0	83	216
Mens & Natuur	94	78	64	0	90	326
Nederlands	75	64	79	31	70	319
Rekenen & Wiskunde	51	52	51	65	79	298
ALGEMENE FEEDBACK	0	0	0	0	100	100
TOTAAL	632	486	556	245	792	2711²

Tabel 2: aantal inzendingen in feedbacktool per ronde, per leergebied en in totaal

² Er zijn ook enkele brieven en e-mails met feedback ontvangen die niet (tijdig voor sluiting van de reactietermijn) via de feedbacktool zijn ingediend. In totaal gaat het om ca. 15-20 losse inzendingen. Deze inzendingen zijn in de hiernavolgende statistieken níét opgenomen, ook omdat veel van de relevante gegevens (zoals het aantal en type personen dat aan de inzending heeft bijgedragen) bij dergelijke e-mails niet werden aangegeven.

Wat opvalt is de grote diversiteit in het type organisaties dat feedback heeft ingestuurd: er waren o.a. 435 inzendingen van scholen, 260 van lerarenorganisaties (zoals vakverenigingen), 190 van maatschappelijke organisaties, en 165 van instellingen voor vervolgonderwijs (waaronder ook lerarenopleidingen).

De inzenders van de feedback hebben bovendien heel veel mensen betrokken bij het opstellen van de feedback³.

	RONDE 1	RONDE 2	RONDE 3	RONDE 4	RONDE 5
Aantal inzendingen	632	486	556	245	792
Aantal personen die hebben bijgedragen aan inzendingen (afgerond)	7600	6400	6200	2100	8200

Tabel 3: aantal inzendingen per ronde en aantal personen dat aan inzendingen heeft bijgedragen

Ook hier is sprake van een grote diversiteit:

- ca. 8500 leerlingen PO en VO, vooral via LAKS-peilingen en ontwikkelscholen benaderd;
- ca. 5500 leraren VO;
- ca. 2600 professionals uit MBO, HBO en WO;
- ca. 2900 leraren PO;
- ca. 2300 professionals uit een maatschappelijke organisatie;
- ca. 1750 ouders;
- ca. 1400 lerarenopleiders;
- ca. 750 personen uit het bedrijfsleven;
- Een relatief grote groep valt onder de categorie "anders", waar bijv. ook ruim 1700 ondertekenaars van een petitie over levensbeschouwing in het onderwijs.

De meeste feedback was positief-kritisch van toon en richtte zich op de inhoud van de tussenproducten. Negatieve reacties gingen met name over nut en noodzaak van de curriculumherziening en over het proces, in het bijzonder de vraag of er voldoende bekendheid en draagvlak onder leraren is. De inhoud van de feedback is in te zien op <https://consultatie.curriculum.nu/antwoorden/>. De wijze waarop deze feedback is verwerkt is beschreven in de consultatieverslagen.

Consultatiebijeenkomsten

In ronde 4 en 5 zijn er voor en door elk ontwikkelteam consultatiebijeenkomsten georganiseerd om de (tussen)producten te bespreken met een brede groep betrokkenen. Het doel van deze consultatiebijeenkomsten was om:

- Feedbackgevers de gelegenheid te bieden om rechtstreeks in dialoog te gaan met de ontwikkelteams, maar ook met elkaar;
- Ook onderwerpen en werkvormen aan bod te laten komen, die zich minder goed leenden voor de online feedbacktool.

Een overzicht van bijeenkomsten en het aantal deelnemers is opgenomen in tabel 4.

³ De hier genoemde aantallen zijn gebaseerd op zelfrapportage door de inzenders. Vaak hebben dezelfde personen bijgedragen in meerdere rondes en/of aan meerdere leergebieden. De bijdragen per ronde kunnen daarom niet zondermeer bij elkaar worden opgeteld, omdat daarmee dubbeltellingen zouden ontstaan. Het precieze aantal individuen dat heeft bijgedragen aan de feedback is derhalve niet met zekerheid te bepalen.

De waardering van de deelnemers voor deze sessie was hoog⁴, bleek uit evaluatie achteraf. Met name was er waardering voor de gelegenheid om ook de inbreng van andere deelnemers te horen, en de openheid en belangstelling van de ontwikkelteamleden voor de input en de feedbackgevers.

leergebied	16 januari 2019	23 januari 2019	22 mei 2019 voor leraren PO/VO	29 mei 2019	5 juni 2019	TOTAAL
Bewegen & Sport	4	3	0	8	27	42
Burgerschap	18	17	12	5	9	61
Digitale Geletterdheid	10	4	6	6	6	32
Engels/MVT	7	17	14	9	9	56
Kunst & Cultuur	13	10	3	7	13	46
Mens & Maatschappij	14	12	7	6	2	41
Mens & Natuur	11	16	4	11	10	52
Nederlands	9	16	9	19	20	73
Rekenen & Wiskunde	3	14	11	8	8	44
Leergebied-overstijgende deelnemers	19	31	0	7	10	67
TOTAAL	108	140	66	86	114	514

Tabel 4: aantal deelnemers per leergebied bij de door Curriculum.nu georganiseerde consultatiebijeenkomsten

Door andere partijen georganiseerde bijeenkomsten

Naast de 'eigen' consultatiebijeenkomsten verzorgden de leden van de ontwikkelteams en ondersteuners van Curriculum.nu regelmatig bijdragen (in de vorm van workshops, presentaties, e.d.) tijdens bijeenkomsten die door andere partners werden georganiseerd.

Gedurende het traject is aan zeker 602 van deze externe bijeenkomsten bijgedragen. Dat betreft zowel grote bijeenkomsten, zoals de congressen van de VO-raad en de AVS, als vele kleinere bijeenkomsten zoals studiedagen verspreid over het land die worden georganiseerd door schoolbesturen, (vak)verenigingen, meesterschapsteams, netwerkorganisaties e.d. In tabel 5 is het aantal bijeenkomsten per ontwikkelronde per leergebied opgenomen. NB: Het aantal deelnemers aan elk van deze bijeenkomsten is niet geregistreerd en dus ook niet opgenomen. Het aantal deelnemers aan dergelijke bijeenkomsten is niet geregistreerd, maar het gaat om duizenden personen.

leergebied	Ronde 1	Ronde 2	Ronde 3	Ronde 4	Ronde 5	TOTAAL
Bewegen & Sport	11	10	13	13	8	55
Burgerschap	13	15	19	4	2	53
Digitale Geletterdheid	6	13	7	8	4	38
Engels/MVT	18	18	22	3	4	65

Kunst & Cultuur	20	19	17	12	9	77
Mens & Maatschappij	7	7	8	4	4	30
Mens & Natuur	16	10	10	7	8	51
Nederlands	18	18	15	12	15	78
Rekenen & wiskunde	8	12	5	13	8	46
Leergebied-overstijgend	15	25	19	29	21	109
Totaal per fase	132	147	135	105	83	602

Tabel 5: aantal door externe partijen georganiseerde bijeenkomsten per leergebied, per ronde

Daarnaast hebben er 167 bijeenkomsten op ontwikkelscholen plaatsgevonden.